

NÉPESEDÉS ÉS MEZŐGAZDASÁG

A VÁLTOZOTT ÉLELMISZERFOGYASZTÁS KÖVETKEZÉSEI

BÁRMENNYIRE igyekeztek kormányaink és különösen az agrár-export fejlesztésére életrehívott Magyar Mezőgazdasági Kiviteli Intézet mezőgazdaságunk feleslegeit mind fokozottabb arányokban levezetni, a világgazdaság feszültsége és a múlt év közepén beállott pénzügyi válság hatalmas gátakat emelt mindenütt az egész világon, de különösen fogyasztópiacainkon a külkereskedelmi forgalom kitaposott útjainak. Ez a helyzet még jó időre egyenesen lehetlenné tesz minden olyan törekvést, amely az egészséges, a fogyasztók jogos igényeinek megfelelő, az egyes vámterületek gazdasági és termelési viszonyait kiegészítő és kiegyenlítő árucserét igyekszik megvalósítani. Az a hibás felfogás, hogy minden ország maga lássa el lakosságát a megélhetéshez szükséges árucikkkel és hogy az illető ország gazdasági helyzetére káros a behozatal, ma teljesen vakká és egyoldalúvá teszi a gazdaságilag legjobban vezetett európai államokat.

A világ külkereskedelmében állandóan jelentkező ez elvek és pillanatnyilag érvényesülő változások mellett azonban észlelhetők a fogyasztótömegek életében olyan, a válságtól független, bizonyos tekintetben forradalmi átalakulások, amelyek a gazdasági válság nyomasztó ködén keresztül csak halványan érvényesülnek. Ezeknek a világhelyzeteknek a hatását a válság egyrésztől csökkentette, másrésztől viszont kimélyítette, de elodázni vagy megszüntetni nem tudta. Ez az átalakulás azzal a ténnyel függ össze, hogy az élelmiszerimportra szoruló fogyasztó-államokban a lakosság szaporodása csökkent, sőt egyes országokban a népesség számának növekedése meg is szűnt és csökkenő tendenciát vett fel. Egészen természetes, hogy ezek a jelenségek, amelyekkel az alábbiakban részletesen foglalkozunk, elsősorban azoknak az országoknak mezőgazdasági kivitelét érintik közelebbről, amelyek a legnagyobb élelmiszerimport-államokat látták el akár nyers, akár feldolgozott, emberi táplálkozásra alkalmas mezőgazdasági produktumokkal. Ezek között foglal helyet Magyarország is, amely ha a nyugateurópai országok élelmiszerbevitelében nem is játszik nagy szerepet, kivitele az utóbbi években kb. 60—70%-ban élelmiszeri és élvezeti cikkekből állott. Ezért tartjuk fontosnak kivitelünk és exportpolitikánk jövő fejlődése szempontjából, hogy mi is számot vessünk a tőlünk mezőgazdasági cikket importáló államok táplálkozási, illetve népesedési viszonyaiban beálló változásokkal.

AZOKAT A HATÁSOKAT, amelyek az importországok népességének csökkenése következtében a fogyasztás terén és a mezőgazdaságok jövő átalakulásában várhatók, először az Amerikai Egyesült Államokban kezdték vizsgálni.¹ A kontinensen Németország volt az, amely először foglalkozott igen alaposan és behatóan ezzel a problémával. A Reichskuratorium für Technik in der Landwirtschaft² végzett vizsgálatokat ebben az irányban, a múlt év végén pedig egymástól függetlenül két igen értékes munka³ látott napvilágot, amelyek külön-külön ugyanazokra a megállapításokra és végső következtetésekre jutottak. Az alábbi szerény fejtegetések részben ezeknek a vizsgálódásoknak az adataira és — különösen a külföldi vonatkozásokat illetően — azok anyagára támaszkodnak.

A nyugateurópai kultúrállamokban a népesedés évtizedek óta csökkenő irányzatú. A szaporodás bizonyos mértékű stagnálását elsősorban a születések tudatos korlátozása okozza. Mind szélesebb néprétegek hiszik ugyanis azt, hogy sok gyermek mellett életszükségleteiket már nem tudják a kívánt mértékben kielégíteni. Rövid időközökben a jobb konjunktúra emeli, a rosszabb csökkenti a házasságkötések és születések számát. Hosszabb idő alatt azonban a jólét és a születések között ellentétes az arány. Minél nagyobb a jólét és minél magasabb a kultúra, annál kevésbé hajlandó az asszony arra, hogy gyermeket szüljön és annál kevésbé tud a házaspár a gyermekek miatt életkörülményeiről és mozgási szabadságáról lemondani.

A népesedési statisztika ma már egész világosan mutatja a kultúrállamok népszaporodásának állandó csökkenését. Franciaország közismert népszaporodási visszafejlődéséhez ma már Németország, Anglia, Belgium, Svédország, Norvégia, Ausztria, Svájc, Írország, Dánia és Észtország is csatlakoznak. Németországban még az elmúlt évszázad utolsó évtizedében az élveszületettek száma 1000 lélekre számítva 36 volt; 1913-ban ez az arány 275-re csökkent és 1929-ben már csak 17,9 volt. A Német Birodalom tehát majdnem elérte Franciaország születési arányszámát, amely ugyanezen évben 17,7‰ volt. A születési többlet Németországban az évi halálozással szemben a háború előtti öt év alatt átlagban még 835.361 lélek volt, amely 1000 lakosonként 12,8-et tett ki; ezzel szemben az 1925—1929. évek átlagában ez a szám már csak 446.015 lélek, illetve 7,1700. Ez a születési többlet azonban csak a rendkívül alacsony halálozási arány következtében állott elő, amely elsősorban az átlagos élettartam meghosszabbodásában és az aránylag kis halálozású életkoroknak rendkívüli nagy arányában leli magyarázatát; ez viszont még a háborús idők hatására vezethető vissza. Ha a népesség korszerinti összetétele ismét olyan állapotba kerül, amely a jelenlegi születési aránynak megfelel, a halálozás aránya ismét jelentősen emelkedik és a születések számát egész biztosan eléri.

¹ B. O. E. Baker: Changes in production and consumption of our farm products and the trend in population. 1929.

² C. Nawratzki: Bevölkerungssstand als Wirtschaftsproblem unter besonderer Berücksichtigung der Landwirtschaft. Berlin, 1930.

³ Dr. K. Thalheim: Landwirtschaft und Geburtenrückgang (Deutsche Landwirtschaftl. Presse 1931) és N. Jasny: Bevölkerungsgang und Landwirtschaft. (Az Institut für Landwirtschaftl. Marktforschung kiadása.) Berlin, 1931.

A Német Birodalmi Statisztikai Hivatal pár évvel ezelőtt igen érdekes és tanulságos valószínűségi számításokat végzett a német népnek a jövőben várható szaporodásáról. Ezek a számítások arra a feltételezett esetre vonatkoznak, ha a jövőben az egyes korosztályokban a halálozási arány az 1924—1926. évek átlagának megfelel és ha a születések száma 1955-ig 25%-kal csökken, azután állandó marad. A statisztikusok véleménye szerint ugyanis biztosra lehet venni, hogy a születések tudatos csökkentése a jövőben csak fokozódik és a ma még gyermekekben gazdag néprétegekben is tért hódít. Ezért a Német Birodalom népességének fejlődése minden valószínűség szerint az 1955. évig tartó 25%-os születéscsökkenés mellett alakul ki. Ebben az esetben a Birodalmi Statisztikai Hivatal számításai szerint 1945-ig a német nép lélekszáma lassan emelkedik ugyan, ettől kezdve azonban rohamosan csökken, úgyhogy 2000 év körül Németország lakossága kereken 17 millióval lesz kevesebb a jelenleginél.

Az elmúlt évszázad 40-es és 70-es évtizedei között Nyugat- és Észak-Európa országainak (Finnország, Franciaország, Németország, Hollandia, Nagy-Britannia, Belgium, Svédország, Norvégia, Ausztria, ír Szabad Állam, Dánia és Észtország) születési arányszáma 20 és 30 között váltakozott. A nyolcvanas évektől kezdődőleg ezekben az országokban a születések száma a világháború kezdetéig állandóan csökkent és mindig gyorsabb tempóban. A világháború éveiben természetesen különösen erős volt a születések csökkenése; a háború utáni években viszont átmeneti emelkedés állott be, amely azonban nem sok ideig tartott. A háborús idők és azok következményei ugyanis megszakították a születések állandó csökkenését, azonban azok elmúltával ismét, sőt rohamosabb mértékben zuhant a születési arányszám. Így 1929-ben Nagy-Britannia, Belgium, Svédország, Norvégia, Ausztria, Svájc, Írország, Dánia és Észtország közül egyik sem érte el a születések 20%-át és ezek közül az országok közül több ország szaporodása még rosszabb, mint Franciaországé vagy Németországé. Kuczynski,¹ a népesedési politikának egyik kiváló amerikai szakembere arra a megállapításra jut, hogy amennyiben az elkövetkező évtizedek születési és halálozási viszonyai a mostaniak maradnak, valószínű, hogy Nyugat- és Észak-Európa népei lassanként kihalnak.

Magyarország agrárkivitele szempontjából a legfontosabb az a tény, hogy mindazok az országok, amelyek felé a dunai agrárállomok, közöttük Magyarország, élelmiszerexportja gravitál, erős tempóban csökkenő születési arányszámmal rendelkeznek. Egyedüli kivétel Olaszország, amelynek aránylag magas születési arányszáma van (1929-ben 1000 lakosra esett 25,1 élveszületett). A csökkenés azonban a múlttal szemben itt is egész tisztán kimutatható. Bár Magyarország agrárkivitele szempontjából mint erősödő versenytársak nem jönnek számításba, mégis meg kell említenünk, hogy nemcsak az importországok, hanem a jelentős agrárexporttal rendelkező államok szaporodási viszonyai is csökkenő tendenciát mutatnak. Így elsősorban az Amerikai

¹ R. Kuczynski: The balance of births and deaths. Volume I. Western and Northern Europe. New-York, 1928.

Egyesült Államok, ahol az évi születések száma 20 ezrelék körül áll, Kanadáé pedig 25 alatt van.¹

A népesedés nyilvánvaló stagnálása, illetve csökkenése a közölt adatok szerint elsősorban az élelmiszerekben behozatalra szoruló államokban konstatálható. Ebből természetesen az következik, hogy a fogyasztás alakulásában is jelentős eltolódások állnak elő, amelyek az illető országot élelmiszerekkel ellátó mezőgazdaságok fejlődésére, kialakulására és irányára is természetesen befolyással bírnak. Ezek a változások tehát éppen úgy bekövetkeznek a kereslet, illetve a fogyasztás, mint a kínálat, illetve a termelés oldalán és úgy mennyiségileg, mint minőségileg jelentős változásokat idéznek elő.

Miután megállapítottuk, hogy az agrártermékek fogyasztópiacain, a nyugateurópai államokban, a népesség szaporodása csökkenő tendenciát mutat, vizsgálnunk kell azokat az elváltozásokat, amelyek a fogyasztótömegek számbeli csökkenése következtében az agrártermékek iránti kereslet terén már eddig is megnyilvánultak és ezután még fokozottabb mértékben megnyilvánulhatnak. Magyarországra, amely egyik jelentős élelmiszertermelő piaca a nyugati államoknak, nem közömbös tehát, hogy a magyar mezőgazdaság külföldi fogyasztópiacain hogyan alakul a fogyasztótömegek számbeli és szociális struktúrája.

A népszaporodás meglassulása, illetve megállása Jasny szerint érdekes és feltűnő következményekkel jár. Legelőször is a fogyasztók száma kevesbedni fog, ennek következtében a táplálóanyagok iránti kereslet számszerűen és mennyiségben csökken. Eddig a népszaporodás volt sok helyen az egyedüli tényező a fogyasztás emelkedésénél. A népesség szaporodása, amely a múlt században a föld fogyasztótömegeinek nagyarányú megnövekedésére vezetett, emelte a mezőgazdasági produktumok iránti keresletet, ez viszont a mezőgazdasági termelés hasonló mértékű kibővítését eredményezte. Amennyiben a fogyasztók számának eddigi arányú emelkedése megáll, sőt a születések nagyszámú korlátozása következtében visszafejlődik, a tápanyagkereslet ennek következtében csökken, a mezőgazdaság bizonyos termelési ágai tehát stagnálni vagy egészen visszafejlődni fognak. Az importországok mezőgazdasági behozatala a szükséglet mennyiségbeli csökkenése következtében erősen megsűkül, viszont az agrárállamok mezőgazdasági feleslegei tovább növekednek.

A második jelenség, amely a csökkenő szaporodást nyomon követi, a mezőgazdaságnak munkaerővel való ellátásában nyilvánul meg. Erre vonatkozólag Jasny részletes és különösen a mezőgazdasági termelésre vonatkozó fejtegetéseiben arra a végső megállapításra jut, hogy a szaporodás eddigi tempójának lassulása a mezőgazdaságban munkahiányt okoz, ennek következtében, de más okok folytán is a kevesebb munkást a mezőgazdaságnak jobban kell majd fizetnie. Ez viszont a mezőgazdaság további mechanizálására és fokozottabb racionalizálására vezet.

A várható jelenségeknek harmadik csoportjába a jövedelemeloszlásban és a fogyasztásban beállott minőségi változások vonhatók

¹ Összehasonlítás végett megemlítjük, hogy Magyarország születési arányszáma 1928-ban 24,5 volt.

össze. Mivel a magyar mezőgazdasági kivitel jövőbeni alakulása szempontjából ezek bírnak a legnagyobb fontossággal, velük itt bővebben foglalkozunk.

Elsősorban le kell szögeznünk, hogy ha a népesedés stabil vagy visszafejlődő irányzatot vesz, úgy az összlakosság számában a gyermekek száma jelentősen kisebbedik és a kereső személyek száma emelkedik. így pl. Németországban 1910-ben 1000 személyre esett 339 15 éven aluli egyén, míg 1925-ben már csak 258. Ugyanezen idő alatt a 15—65 éves kor közé eső kereső férfiak száma iyi millióról 20.47 millióra emelkedett. Ebből viszont az következnek, hogy ha az összlakosság számában emelkedik a keresők száma, akkor többek között a lakosság összjövedelme, valamint a fejenkénti jövedelem is nagyobb lehet, bár egy adott pillanat termelési és népesedési viszonyai közt van egy optimum, mely ha leszáll, ez is nagy veszélyekkel jár, mire a megfogyott lakosságú népek pusztulása a történetben elég példát nyújt. A gyermekes és a gyermeknélküli családok életviszonyai közötti különbség különben is általánosan ismert; minél több a gyermek, annál kevesebb a fejenkénti kiadás, annál szerényebb tehát az egész család életnívója. A gyermekes és gyermektelen családok életmódja és táplálkozása közötti különbséget számbelüeg és minőségileg legpregnansabban a németországi 1927. és 1928. évi hivatalos gazdaság-statisztikai felvétel adatai¹ tüntetik fel, amelyek tárgyunkkal kapcsolatban igen értékes és messzemenő következtetésekre adnak alkalmat. A legfeltűnőbb és legjellemzőbb különbség a gyermektelen és a többgyermekes családok között ezek szerint az adatok szerint abban van, hogy ugyanolyan évi jövedelemmel rendelkező munkáscsaládok közül a gyermektelen család háztartása személyenként négyszer annyi vajat fogyaszt, mint a 4—6 gyermekes család. Hasonlóan igen éles a különbség a többi élelmicikknél is. Minél kevesebb a gyermek, annál nagyobb mértékben kerül fogyasztásra a fehérkenyér, a különleges sütemény, hús, tojás, gyümölcs és főzelék. A sokgyermekes családok háztartásában viszont az olcsóbb és durvább táplálék, mint a rozskenyér és a burgonya, kerül nagyobb mértékben fogyasztásra.

A széles néprétegek életviszonyainak erőteljesebb javulása természetesen azzal a következménnyel jár, hogy a táplálkozási módban ezen a réven is változások állnak elő. Ez annál inkább fog érvényesülni a jövőben, mert a kultúrállamokban már eddig is alapvető ízlés-változások voltak tapasztalhatók. Az ízlés változása és az életnívó emelkedése a közeljövőben még nagyobb mértékben várható.

KÉRDÉS TEHÁT: a csökkenő szaporodás következtében hogyan és milyen mértékben változik meg a nyugateurópai államokban a fogyasztók ízlése és az élelmicikkek iránti kereslet?

Pontos számítások vannak arra vonatkozólag, hogy az egyes országok fejenként és foglalkozási ágak szerint milyen mértékben fogyasztják táplálékaik alkotórészeit. Minél vagyonosabb a lakosság,

¹ Ergebnisse der amtlichen Erhebungen von Wirtschaftsrechnungen vom Jahr 1927—28. Der Einfluss der Kinderzahl auf die Ausgabengestaltung in Arbeiterhaushaltungen.

annál csekélyebb mértékben fedezi élelmiszerszükségletét szemes-termények, burgonya és hasonló szántóföldi terményekből. Ez különösen kitűnik akkor, ha gazdagabb és szegényebb országok táplálkozási viszonyait összehasonlítjuk. Ezen összehasonlítás útján megállapítható, hogy pl. Anglia és Franciaország igen nagy mértékben fogyaszt állati termékeket, míg ezzel szemben Oroszország, Kína stb. a gabona-neműeknek ad elsőséget. A gazdagabb nemzetek táplálkozásában az állati termékeken kívül a cukor, gyümölcs- és főzelékfélék játszanak igen nagy szerepet.

Bármennyire is megváltoztatja azonban a jövedelemtöbblet a tápanyagkeresletet és bármily jelentőségteljes is ez a mezőgazdaságra nézve, az összjövedelemhez mérten végeredményben a táplálékra fordított összeg a jólét emelkedésével mindjobban csökken. Indiában a paraszt átlagban jövedelmének 94%-át fordítja élelemre, a napszámos 95.4%-át, az ács 83.5%-át és a kovács még mindig 79%-át. Ezzel szemben Németországban a munkáscsalád háztartásában már csak 41.2%, az alkalmazott családjában 31.4% és a hivatalnokcsaládjában már csak 29.9% esik élelmiszerre. A német Statistisches Reichsamt 1927/28. évi adatai, amelyekből fenti számokat is vettük, világosan mutatják, hogy a jólét emelkedésével az egyes társadalmi csoportokon belül miként emelkednek számszerűen az élelemre fordított kiadások és egyúttal hogyan csökkennek azok az összkidadások arányában. A legmagasabb csoportba tartozó munkáscsalád például majd megegyezően annyit ad ki élelemre, mint a legalacsonyabb jövedelmi csoportba tartozó munkáscsalád. Ez a kiadási többlet azonban előbbinél csak kerek 30%-át tette ki a jövedelemtöbbletnek. A legjobban kereső tisztviselőcsalád 90%-kal többet adott ki élelemre, mint a legalacsonyabb jövedelmi fokon álló tisztviselőcsalád, ez azonban jövedelemtöbbletének csak 14%-át képezte.

Az egyes tápanyagokat illetőleg a stagnáló népesedési országokban a kenyér- és különösen a burgonyaszükséglet fokozatos csökkenést mutat. Még gyorsabb ütemben várható ennek bekövetkezése ott, ahol a búza mint kenyérmag még nem nyomta el egészen az egyéb gabonaműveket. Sok országban ezáltal a búzának nagyobb terjedési lehetőségei vannak. A rozson kívül csökkenés várható a búza előretörése folytán a zab, tengeri, stb. fogyasztásában. Mindezeknek a terményeknek kenyérré való feldolgozása előreláthatólag fokozatosan megszűnik. Ez a fejlődési folyamat mindenestre a rozsról lesz a legnagyobb kihatással, mert a többi termény csak kivételesen került kenyérré, vagy emberi táplálékul való felhasználásra.

A kenyér és étkezési burgonya fogyasztásának csökkenését legjobban a németországi adatok igazolják. A malomstatisztika szerint Németországban a fejenkénti kenyérmagfogyasztás 1909/10-től 1927/28-ig 8,1%-kal csökkent, a rozsfogyasztás csökkenése pedig 24.7%. A búza-fogyasztás ezzel szemben 4%-kal emelkedett. A német statisztikai adatok szerint fejenkénti jövedelememelkedés esetén a városi lakosság eddigi szokásai mellett az összkenyérfogyasztásnak nem jelentékeny, de a rozskenyérfogyasztásnak erős csökkenésével lehet számolni. A burgonyafogyasztásban emelkedő jólét mellett jelentékeny csökkenés csak hivatalnokcsaládoknál várható bizonyossággal.

A r o z s fogyasztás Németországon kívül az egész világon is mindentűn erősen csökkent. Ahol a rozsfogyasztás jelentékeny volt, ott a búza a rozsról rovására többnyire tartani tudta magát, részben pedig (pl. az északi államokban) fogyasztása jelentékeny mértékben növekedett. Ahol azonban a rozsfogyasztás már csekély volt, ott a búzafogyasztás is csökkent! Így pl. Nagy-Britanniában, Franciaországban, Belgium-

ban és az Amerikai Egyesült-Államokban. A nagyobb államok közül ebben a tekintetben csak Olaszország képez kivételt, ahol a búzafogyasztás állítólag emelkedett.

A cukor fogyasztás Németországban, Franciaországban, Belgiumban, Dániában, Svájcban, Nagy-Britanniában, tehát a stagnáló szaporodású államokban, azonkívül az Egyesült Államokban igen erősen fejlődőképes. Az Egyesült Államoknak különösen nagy cukorfogyasztása minden esetre az alkoholtalalommal áll összefüggésben. Az angliai adatokból azonban kétségkívül kitűnik, hogy a jövedelem és a cukorárak kedvező aránya esetén a fogyasztás igen nagyméretű lehet. A német számadatok meglehetősen egyenletes cukorfogyasztást mutatnak ki az egyes jövedelmi csoportok közt, de a csokoládé és egyéb édességek, valamint a sok cukrot tartalmazó sütemények fogyasztása a magas jövedelmi csoportokban nagyobb.

A húsfogyasztásról megállapítható, hogy az az ipari államokban emelkedik és emelkedő jövedelem mellett azt a fogyasztók, mint drága táplálékot, jobban meg tudják fizetni. Másrésztől a sűrűn lakott, de kis kultúrájú területeken a húsfogyasztás minimális, az állattenyésztésre alkalmas, kevésbé lakott országokban viszont túl magas. Így Argentínában a fejenkénti évi húsfogyasztás 142 kg, Új-Zeelandban 130.9 kg, Franciaországban 41.4 kg, Belgiumban 36.3 kg. Németországban az emelkedés a legutolsó évtizedekben igen nagy: míg 1913-ban 13.6 kg volt az évi és fejenkénti fogyasztás, 1928-ban már 53.7 kg-ot ért el.

A német adatok emelkedő jólét mellett a húsfogyasztás további növekedését teszik valószínűvé, nevezetesen a kolbászfélék és a borjúhús fogyasztása a magasabb jövedelmi fokozatoknál sokkal nagyobb, mint az alacsonyabbaknál. A marha- és borjúhúsfogyasztásnak még erősebb emelkedése várható a vidéken, mint a városi lakosságnál, mert a vidéken általában kevesebb hús fogy, mint a városokban, azonfelül pedig főképp csak disznóhúst fogyasztanak.

Ha a nyugateurópai kultúr államokban a húsfogyasztás jövő fejlődését nem is lehet biztonsággal előre látni, a többi országokban annak növekedése a legnagyobb valószínűséggel várható. Csak aziránt állhatnak fenn kétségek, hogy mennyire és milyen gyorsan fog ez a fejlődés megtörténni. Olaszországban például a húsfogyasztás az utóbbi időben erős emelkedést mutatott. Mindamellett az elért mennyiség még mindig oly alacsony, hogy még Itália melegebb éghajlatának tekintetbevételével is tág tér nyílik ott a húsfogyasztás emelkedésére.

A vaj fogyasztásban Németországot csak néhány tengerentúli állam és Nagy-Britannia múlja felül. A kanadai és ausztráliai túl magas számok egyelőre az európai viszonyokra nézve nem nagy gyakorlati jelentőséggel bírnak. Az Egyesült Államok vajfogyasztása ezzel szemben nem sokkal nagyobb, mint Németországé. A németországi adatok szerint az egyes jövedelmi csoportok fogyasztása közt mutatkozó igen erős különbségek mindenesetre arra mutatnak, hogy a tömegek magasabb jövedelme esetén a vajfogyasztás is jelentékenyen nagyobb lehetne. A margarinfogyasztás viszont a jövedelem növekedésének arányában csökken. Mindamellett helytelen volna a fogyasztó államokban a margarin erősebb kiszorítására számítani. A margarin ugyanis minőségben egyre javul és legalább is a háztartásban, sütési célokra a vaját a nyugati kultúrállamokban, elsősorban Németországban még a jobbmódú néprétegeknél is eredménnyel pótolja. Említésreméltó, hogy a margarin éppen a legnagyobb vajtermelő államban, Dániában annyira utat tudott törni magának, hogy a vajfogyasztás a háború előtti időkkel szemben jelentékenyen visszament, míg a margarinfogyasztás fejenként 20 kg-ra növekedett.

A t e j mindenkor a gyermekek tápláléka volt és ma is az maradt. A születések állandó csökkenése tehát, amely a gyermekeknek az össznépeességben való arányszámát lenyomja, a tejfogyasztásra nézve igen hátrányos. Ellensúlyozza ezt az a mindjobban terjedő meggyőződés, hogy a tej rendkívül egészséges, ízletes és egyben olcsó táplálék felnőttek számára is. Mindenesetre szükséges, hogy a tej megfelelő minőségben éppoly kényelmesen hozzáférhetővé tétessék, mint például manapság a sör. Az Egyesült Államokban ez így is van és az eredmény: a friss tejnek még egyszer oly nagy fogyasztása, mint Németországban.

A baromfi- és tojás fogyasztás aránylag véve a legnagyobb mértékben emelkedett az egész világon. Az Egyesült Államok tyúkállománya az 1913. évi 280 millió darabról 1930-ig 469 millióra, Németországé 64 millióról 84 millióra, Angliáé 48 millióról 76 millióra, Kanadáé 30 millióról 62 millióra emelkedett. Hasonló az emelkedés a többi országoknál is. A tojástermelés emelkedése a tyúkállomány számárányának emelkedését követi. A németországi tojásfogyasztás fejenként 1900-ban 92, 1913-ban 105, 1929-ben 125 darab volt. A többi fogyasztó-államok baromfi- és tojásfogyasztását jelző adatok is azt mutatják, hogy ezek iránt az élelmicikkek iránt az érdeklődés igen megjavult az utolsó években és ez az életnívó emelkedése következtében valószínűleg még fokozódni fog.

Erősen fejlődésképes végül a főzelék- és gyümölcs-fogyasztás, amelynél meg a legnagyobb lehetőségek nyílnak. Már előbb említettük, hogy a gyermektelen és a magasabb jövedelemmel bíró háztartásokban a gyümölcs egyike azoknak az élelmiszereknek, amelyeket ezek a kategóriák a legnagyobb mértékben kultiválnak. Ezt igazolja Németország déli- és egyéb gyümölcs-, különösen szőlőimportjának erőteljes megduzzadása a háború előtti időkhöz képest.

IGYEKEZTÜNK fenti fejtegetésekben megállapítani azokat a várható változásokat, amelyek a nyugati kultúrállamok fogyasztásában a csökkenő természetes szaporodás következtében előbb-utóbb bekövetkeznek. Hogy ezek a jelenségek mikor következnek be, milyen intenzitásúak lesznek, arra vonatkozólag jóslásokba bocsátkozni nőm lehet. Bizonyos változások a fogyasztás terén az utolsó évtizedben már eddig is jelentkeztek és határozottan megállapítható eltolódások történtek a fogyasztásra került élelmicikkek minősége és mennyisége terén. Hogy ezek mennyiben hozhatók összefüggésbe a stagnáló népesedéssel, azt biztonsággal eldönteni nem lehet; tény azonban az, hogy az eddigi eltolódások megfelelnek azoknak a várható változásoknak, amelyeket a fentiekben az egyes mezőgazdasági produktumoknál részletesen vázoltunk. A megváltozott népesedés hatása a fogyasztásra csak az eddig is észlelt jelenségeknek fokozottabb kifejlődése lesz. A hatás valószínűleg eltérő lesz világrészek és országok szerint is. A hatások nagy részben függ attól is, hogy az egyes országok milyen rendszabályokat léptetnek életbe a mezőgazdaság és a külforgalom szabályozása terén. Általánosságban azonban megállapítható, hogy a szükséges élelmi- és takarmányikkek importszükségletében, az összes európai importállamokat egybevéve, jelentős lassúbbodás várható. Biztosra vehető, hogy egyes fontosabb agrártermékek importszükséglete csökkenni fog.

Viszont a széles néprétegek fogyasztóereje és igénye növekedni fog, ez viszont jelentős eltolódásokat eredményez az olcsóbb tápanyagok helyett a drágábbak és a rosszabb minőségektől a jobbak felé. A szükséglet emelkedését különösen a cukornál, gyümölcsnél, tejtermékeknel és főzelékeknel lehet várni. Jók a kilátások az állati termékek szükségletének emelkedését illetőleg is, de csak a gabonával szemben. A fogyasztás minőségi igényei erősen emelkedni fognak.

Nézzük most már, hogy Magyarországot mint agrárexportállamot mennyiben fogják érinteni a nyugateurópai fogyasztópiacok élelmiszer-fogyasztásában beálló változások, milyen kiviteli árucikkeknek fognak azok kedvezni és melyeknek a kivitelét teszik bizonytalanlanná? Tisztánlátásunkat ebben a kérdésben ma természetesen elhomályosítja a gazdasági válság következtében érvényesülő import-

korlátozások egész sora és a fogyasztópiacok járványszerű elzárkózása; ennek ellenére azonban hasznos következtetésekre a jelenlegi viszonyok is alkalmat adnak.

Kiviteli statisztikánk már az első pillanatban elárulja, hogy az importországok elzárkózásával szemben azok a magyar agrárcikkek mutatják a legnagyobb ellenállást, amelyek a jövőben csökkenő népesedési fogyasztópiacainkon fokozottabb fogyasztásra számíthatnak. A gabonafélék, őrlemények, magvak, élőállatok kivitele az utolsó években nemcsak értékben, hanem mennyiségben is igen jelentős csökkenést mutat. Ha azonban agrárkivitelünk bizonyos cikkeit összefoglaló csoportot, az ú. n. mezőgazdasági kistermékek (baromfi, gyümölcs, idénycikkek, bor, stb.) csoportját nézzük, akkor azt látjuk, hogy míg a két első csoport: az állat és gabona, cikkeinek piacképessége és értékállandósága a mai értékesítési krízisben igen gyengének bizonyul, addig a mezőgazdasági kistermékek csoportja mennyiségben javuló eredményt mutat fel az utolsó években. Baromfi, gyümölcs- és idénycikk-feleslegünk tehát még a mai fokozottabban nehéz viszonyok között is emelkedő mennyiségben tudott elhelyezkedni a külföldi piacokon.

Az állattenyésztésből és gabonatermelésből származó áruk kivitele az elmúlt évben az előző évhez viszonyítva 120 millió pengő kiviteli érték hanyatlást mutat; ezzel szemben a mezőgazdasági kistermékek csoportjában az értékvesztés csak 45 millió pengő. Ennek a következménye az, hogy az eddig értékben az utolsó helyen levő kistermékek csoportja 1931-ben a három kiviteli csoport között a legnagyobb értéket képviseli. A gabona és állati produktumok exportja terén az értékvesztés nem csupán az árzuhanás következménye, hanem ezekben a cikkekben Magyarország kivitele mennyiségben is hanyatlott. A mezőgazdasági termékek csoportjában azonban a cukor, a baromfi, a gyümölcs, az idénycikkek, a vaj stb. csoportja mennyiségben javuló eredményt mutatott fel az elmúlt esztendőben is.¹

Ezek azt is igazolják, hogy baromfi, gyümölcs és vajexportunk fokozódó sikere az áru kiválóságában és jóságában is gyökeredzik. Kivitelünk ezévi rohamos csökkenésénél vigasztaló volt az idegi gyümölcskiviteli szezonban az az örvendetes jelenség, hogy pl. a berlini gyümölcspiacon a magyar szőlő volt az elsőrangú bolgár és francia szőlővel szemben az uralkodó. A napi 20—30 vagonos magyar szőlő rekordfelhozatalok ellenére is, áresés nem volt tapasztalható, mert a magyar szőlő az idén olyan óriási mértékben hódított tért Berlinben, Európa egyik legigényesebb fogyasztópiacán, hogy az olasz, bolgár és francia szőlőszállítmányok áralakulását is a magyar szőlő irányította. Hogy a magyar szőlőnek ez a sikere nem a véletlen játéka, legjobban igazolja egy francia szaklapnak, a „Le Fermier”-nek ez év augusztusában megjelent egyik közleménye, amely megállapítja, hogy míg Németország szőlőbevitele 1929-ig legnagyobb-

¹ Részletesebben tájékoztat és az összefüggéseket igen nagy alaposággal és körültekintéssel ismerteti a dr. Bende István, a Magy. Mezőgazd. Kiviteli Intézet statisztikusának összeállításában és az Intézet kiadásában megjelent „Magyarország agrárkivitele” c. kiadványsorozat 1. füzeté.

részt Franciaországból származott, addig a múlt évben már Olaszország és Magyarország voltak az első helyen. Olaszország kétszer annyit szállított, mint Franciaország, Magyarország pedig, amely eddig úgyszólván nem is szerepelt szőlővel Németországban, tavaly már második helyen állott a német szőlőbevitelben. Az említett francia lap szerint ezen eredmény annak tudható be, hogy Magyarország sokkal jobban organizálta meg szőlőkivitelét, mint Franciaország, mert a szőlő kiválogatása elsőrangú, a csomagolás tökéletes, egyforma, állandó és tetszetős, a gyümölcs minőségileg jól osztályozott és megfelelő. A francia lap végül sajnálattal állapítja meg, hogy ezen módszerrel sikerült Olaszországnak és Magyarországnak az utolsó három esztendő alatt kiszorítani a francia szőlőt a német piacról.

Lehetne még sok hasonló példát kiragadni a magyar gyümölcs kivitelének az utóbbi években kedvező alakulásáról, azonban a fenti példa is eléggé bizonyítja, hogy ezeknek a cikkeknek kivitelében igen nagy fejlődőképesség rejtőzik.

Ha tehát exportpiacainkon előbb-utóbb bekövetkezik és a fogyasztás mennyiségében, valamint minőségében érezhetővé válik a születések csökkenése és a szaporodás lassúbb üteme, akkor ez csupán agrárexportunk azon cikkeit fogja érinteni, amelyeknek kiviteli lehetőségeit az exportnehézségek különben is erősen csökkentették. Ezzel szemben viszont a változott népesedés kedvezni fog a minőségileg jobb élelmicikkeknek, tejtermékeknek, gyümölcsnek, idénycikkeknek, finomabb állati termékeknek, amelyek külforgalmában Magyarországnak már az árucikkek jóságánál és minőségénél fogva is a külföldi értékesítés terén igen nagy kilátásai lehetnek.

Hazánk agrárkiviteli helyzetét tehát külföldi fogyasztópiacain a fogyasztók számában a jövőben beálló változás és számbeli eltolódás valószínűleg nem befolyásolja kedvezőtlenül, mert Magyarország éppen azokban a mezőgazdasági kiviteli cikkekben fejlődésképes, minőségileg éppen azokban az árukban produkál versenyképeset, amelyeknek fogyasztása a fentiek szerint a csökkenő szaporodás következtében aránylagosan valószínűleg emelkedni fog.

Ezekből a fejtegetésekből önként következik, hogy Magyarország a jövőben a mezőgazdasági kistermékek termelésének felkarolásával és támogatásával tudja csak agrárexportját állandósítani és emelni. Ezt nemcsak a népesedés változása következtében megváltozott igények diktálják, hanem egyéb más termeléspolitikai és szociális okok is. Mezőgazdaságunknak ily irányban való átszervezése nemcsak exportlehetőségeinek biztosítása szempontjából kívánatos, hanem agrárpolitikai és nemzetgazdasági szempontból is. Az előbb említett mezőgazdasági kistermékek ugyanis majdnem kizárólagosan a kisüzemek termékei. Amíg ugyanis a gabonafélék és liszt kivitelében Bende István számításai szerint a kisgazdaságok részesedése csak 46% körül mozog, addig a baromfiállományuk körülbelül 92%-a van kisgazdaságok kezén, gyümölcsfaállományunknak majdnem 90%-a jut a kisgazdaságokra, azonkívül a vaj és tejtermék, a szőlő és bor, a paprika stb. mind olyan cikkek, amelyeknek kivitelében a kisbirtok-

ról származó áru legalább is 70%-kal vesz részt. Az agrár-külkereskedelem jövője szempontjából tehát nem közömbös, hogy a magyar mezőgazdasági kisüzemek fejlődése és a kérdéses cikkekben való termelésének fokozása, a termelt cikkek minőségének és kezelésének fejlesztése milyen módon lesz biztosítható. Egyéb más nemzetpolitikai és szociális megfontolások mellett tehát a magyar agrártermékek külföldi piacain ez a távollevő, de fontos átalakulás is parancsoló szükségképpen írja elő, hogy a magyar kisbirtokot ezen várható átalakulások miatt is szaporítani, támogatni és erősíteni kell.

Végezetül: a gazdasági világválság elmúlásával a fogyasztók számának a születések korlátozása következtében beálló csökkenése előreláthatólag nem fog teljesen szabadon és függetlenül jelentkezni. A problémának azonban világraszóló jelentősége van; ahogy említettük, az importszükséglet erősen megszűkül, az exportfeleslegek pedig tovább fognak növekedni a termelő országokban. A megváltozott népesedés tehát még jobban kielezi a mezőgazdasági cikkek keresletének és kínálatának aránytalanságát a világpiacon, amelyet a földművelés fokozottabb mechanizálása és racionalizálása még fokozni fog. A fogyasztók számában viszont beálló csökkenés munkahiányt idéz elő és talán ez a körülmény fogja ezt az újabb értékesítési válságot, illetve annak romboló hatását ellensúlyozni.

RADNÓTI ISTVÁN